

A SZOCZIÁLIS KÉRDÉS A KERESKEDELEMBEN.

A szociálisták nemzetközi kongresszusával egyidejűleg, 1904. augusztus 17-én szakértekezlet gyűlt össze Amsterdamban — a maga nemében a legelső: — szociálista kereskedelmi alkalmazottak nemzetközi kongresszusa. Ez a gyülekezet nem képviselte ugyan az emberek százazzeit, nem is keltett valami nagy feltűnést, de érdekes maga az a tény, hogy összejött és tanúságot tett egy olyan mozgalom általános terjedéséről, a mely egyike a szocializmus legproblematisabb jelenségeinek s a melylyel a tudományos szocializmus még eddig épen séggel nem foglalkozott. Magát a kereskedelmet teljesen feltárta a tudományos kutatás, de még csak nem is érintette a kereskedelem sajátos társadalmi produktumát, a kereskedősegédet. Igaz, hogy egy-egy ország összes kereskedősegédeit könnyen összeszámolhatjuk tízezrekkel, míg a szocializmus más, fontosabb problémája, az agrárkérdés, a földművelő nép millióinak szervezése körül forog, de azért még sem lesz érdektelen, ha közelebbről szemügyre vesszük ezt a nem épen jelentéktelen társadalmi réteget — nem mondjuk, hogy munkáscsoportot, mert ez az elnevezés már maga vitás. A szociálisták a kereskedősegédeket munkásoknak tartják, az általános vélemény azonban a kispolgársághoz számítja őket.

Vajjon melyiknek van igaza a kettő közül? Magának a kereskedelemnek s a társadalomban betöltött hivatásának vizsgálata fogja erre a választ megadni.

A kereskedelmet mindenkéfélt jellemezi az, hogy üzemének minden egyes mozdulatát közvetlenül kíséri a kapitalisztikus termelés célja: a haszon.* Igaz, hogy az ipar és az östermelés vállalatai is haszonszerzés céljából termelnek és maga a kapitalizmus nem egyéb, mint a termelés kereskedelmi alakja; de míg az iparnak és az östermelésnek a javakat előbb fizikailag vagy kémiailag föl kell dolgozniok,

* A haszon forrását, az értéktöbbletet és annak kereskedelmi változatát rövideg okáért nem fejtegetjük, — ez a lényegen úgy sem változtatna.

hogyan aztán társadalmilag haszonnal helyezhessék el: a kereskedelem az árukat már készen kapja, csupán társadalmilag kell őket előnyösen elhelyezni. Ezt az elhelyezést a kereskedő, iparos vagy földművelő úgy végzi, hogy az árakat — alku által — a maga javára igyekszik hajlítani, úgy, hogy minél több hasznot realizáljanak. A kereskedelmi alku, bármekkora szellemi erő kifejtéssel legyen is összekötve, az adásvétel tárgyát sem fizikailag, sem vegyileg nem változtatja meg s az, eredmény, a melyet létrehoz — az áru alacsonyabb vagy magasabb ára — kizárólag társadalmi eredmény.

Fejtegetésünkben — előre jelezzük — alapvető fontossággal bír, hogy különbséget vonjunk az olyan gazdasági tevékenység között, a mely csupán társadalmi eredményt hoz létre és az olyan között, a mely a tárgyakat meg is változtatja. Ezt az utóbbit munkának hívják, az előbbit pedig, — ha talán nem is egészen szabatosan — kisajátításnak fogjuk nevezni. A munka a természetre irányul, célja, hogy annak tárgyait emberileg hasznos, élvezhető alakba hozza. A kisajátítás (expropriatio) az embereket támadja meg; célja, hogy a már meglévő hasznos javakat más emberektől ellenszolgáltatás nélkül megszerezze. E kétfajta gazdasági tevékenység között nem létezik átmenet, nagyon is élesen elütnek egymástól. Vegyük például azt az esetet, hogy valakinek egy fejszére van szüksége. Ha ő ennek a fejszének alakját, nagyságát meghatározza, vaskövet fejt, abból vasat olvaszt, a vasból a fejszét megkovácsolja, nyélbeüti: ezzel munkát végzett. Ha azonban ugyanazt a fejszét mástól elrabolja, kicsalja, hadisákmányképen megszerzi vagy másvalakit kényszerít a szükséges munka elvégzésére: tevékenysége — bármekkora erő kifejtéssel legyen is összekötve — nem munka, hanem kisajátítás.

Az adásvétel, a kereskedelmi alku egy neme a kisajátításnak. Érdekesek ennek a ténynek társadalmi konzekvenciái. A mióta társadalmi tagoltság és osztályuralom létezik, a gazdasági tevékenység egyik alakját, a munkát mindenkor kizárólag az elnyomott osztályok fejtették ki, a kisajátítás tevékenységét pedig az uralkodó osztályok gyakorolták. Osztályuralmat kisajátítás nélkül nem is lehet elképzelni és mindkettő csak olyan társadalomban lehetséges, a melyben az emberek tulajdonnal bírnak és nem oly célból termelnek javakat, hogy azokat maguk elhasználják, hanem azért, hogy eladják. Az áruterelésnek, helyesebben: az elárúsításra való termelésnek mai fejlett alakja a kapitalizmus, csakhogy ez, mint már említettük, nem egyéb, mint a termelés kereskedelmi alakja, azért, mert az adásvétel irányítja benne a munkát. A kapitalisztikus társadalomban az adásvétel az a módszer, a melylyel az uralkodó osztály az elnyomott osztályt kisajátítja. A kapitalista megveszi a nyers anyagot és a munkaerőt a lehető legolcsóbban és eladja a termelt árut a lehető legdrágábban. Mindkét esetben alkuszik, — az alku a kapitalisztikus társadalomban ép oly fontos eszköze a kisajátításnak, mint pl. a hűbéri társadalomban a kaloda és

a deres. Már pedig a kereskedő leglényegesebb foglalkozása az alku-dozás. *Tehát a ki kereskedelemmel foglalkozik: a kapitalizmus talaján áll.*

A kapitalizmus, mióta uralomra jutott, az összes gazdasági ágakba bevitte a maga jellegzetes társadalmi tagozódását. Így a kereskedelemben is vannak vállalkozók és bérmunkások, kapitalisták és proletárok és mindaz, a mit Marx a kizsákmányolásról mond, a kereskedelem munkásainak szempontjából teljes érvénnyel bír. Ha csak ezen fordulna meg a kereskedősegédnek szervezésének kérdése, hamarosan megtalálná a megoldást. A kereskedelem specziális természete azonban egy más körülményt rejt magában és ez alaposan összebonyolítja a kérdést. Az ipari munkás ténykedése abban merül ki, hogy produkál egy látható és tapintható javat, de annak eladásához semmi köze; csak megdolgozza a természeti tárgyakat karjai és intelligenciája erejével, de semmi szüksége arra, hogy képmutatással, raffináltsággal előnyöket csikarjon ki embertársaitól. Szóval, kisajátítást nem végez, csak munkát, a mely egy kommunista ősnép körében vagy akár Robinson szigetén is elképzelhető a kapitalizmus nélkül is. Az ipari munkásra nézve a kapitalizmus kizárólag passzív jelentőséggel bír, gazdája üzleti hasznát csak kimerült tagjaiban érzi, de különben nem akad vele dolga. Ez predesztinálja őt egy olyan osztályharczra, a mely a kapitalizmus ellen irányul és egy olyan társadalom megalkotására, a melyben nem az üzleti haszon a termelés hajtóereje. — Ellenben a kereskedő segéd közvetlen részt vesz az adásvételben, amely a kapitalista osztálynak, mint uralkodó osztálynak jellegzetes kisajátítási módszere. A kereskedősegéd leglényegesebb foglalkozása, hogy az áralakulásra, a mely a hasznot realizálja, közvetlen befolyást gyakoroljon, embertársaitól ezáltal előnyöket szerezzen, szóval ő kapitalista czélok szemmel tartásával, kapitalista eszközökkel működik és így a foglalkozása tősgyökeres polgári foglalkozás. Ebben különbözik minden más proletártól.

A kereskedősegéd fejt ki ugyan olyan tevékenységeket is, a melyek, mint rakodás, csomagolás, osztályozás, írás, számvetés: a munka kategóriájába tartoznak. Azonban minden, a mit ebben a tekintetben végez, közvetlen előkészítése vagy függeléke a haszonnal való eladásnak. Ez a döntő szempont a kereskedősegéd minden egyes ténykedésében s az ügyesség, a mit ebben az irányban kifejt, fizetésében is kifejezésre jut.

Analizáljuk például egy harmincz éves kereskedősegéd fizetését, a mely 160 koronára rúg. Hasonlítsuk össze egy ugyanolyan korú és egyéniségű napszámosnak és egy ipari munkásnak fizetésével; — az előbbi 80 koronát, az utóbbi 120 koronát keres havonként. A különbséget nem kereshetjük az egyéniségükben, a mely egyenlő mind a háromnál, hanem csakis a foglalkozásuk által kívánt képesítésben. Az ipari munkás és a napszámos fizetése közötti különbséget könnyen kimagyarázhatjuk abból a körülményből, hogy az előbbi évekg tanulja

a mesterségét s ezért a munkája nagyobb értéket képvisel, 120 korona fizetéséből tehát 80 koronát a fizikai és szellemi erejéért kap úgy, mint a napszámos, 40 koronát pedig a tanultságáért. Ha ezt t betűvel, az előbbit pedig e betűvel jelezzük, az ipari munkás bérét

$$e + t$$

képlettel fejezhetjük ki.

A kereskedősegéd bérében megtaláljuk úgy az e -t, az átlagos munkaerő árát, mint a t -t, a tanultság ellenértékét. Még mindig van azonban különbség — adott példánkban 40 korona — a melyet nem tudunk tanultságból magyarázni, mert a kereskedősegédnek nincs nagyobb tanulási időre szüksége, mint az ipari munkásnak. — Ezt a különbséget csak mint a kereskedői foglalkozáshoz szükséges, gyakorlat által elsajátítható ravaszság, emberismeret és kapitalista gondolkodás ellenértékét foghatjuk fel. Ha ezt r -el jelezzük, a kereskedősegéd fizetése az

$$e + t + r$$

összetételt mutatja. Erre a képletre később még visszatérünk.

Mindez a kereskedelem munkásai közül csupán azokra bír érvénnyel, a kik saj átlagos kereskedelmi funkcióit végeznek. A többiek — pl. boltiszolgák, raktári munkások, kocsisok stb. — minden tekintetben azonosak más munkásokkal. Ezeket úgy a közfelfogás, mint a jogszokás megkülönbözteti a kereskedősegédektől, a kik az áruk vétele, eladása vagy az üzleti kalkuláció körül ténykednek, mint boltossegédek, utazók, levelezők, könyvelők. Ez utóbbiakat Magyarországon magánhivatalnokoknak nevezik.

Annyi azonban bizonyos, hogy a ki a kereskedősegédekre azt mondja, hogy proletár, annak föltétlenül igaza van, mert bérért dolgozik és a munkáját kizsákmányolják. De a ki azt mondja rá, hogy polgár, annak is igaza van, mert ténykedése a kapitalista árutermelelssel van összefüggésben. Kérdés, vajjon a fejlődés melyiket juttatja diadalra, a kereskedősegédben lakozó két princípium közül: elpusztul-e kicsinyes, elszigetelt reakziós küzködésben, mint a kisiparos, vagy szervezett osztályharczot vív-e, hogy anyagilag, szellemileg gyarapodjék és meghódítsa a jövőt, mint a bérmunkás? Tény, hogy nagy ellentmondás az, a mi a kereskedősegéd proletár állapota és polgári foglalkozása között fönnáll, — végighúzódik egész pályafutásán, sok esetben megrontja jellemét és rendkívül megnehezíti, hogy proletár osztálytutadata kifejlődjék. Az ellentmondás a tragikum kútfeje; kérdés, nem szül-e ebben az esetben is egy történelmi tragikumot, a mely egy egész társadalmi osztály bukásában nyilatkozik meg?

Korunkban a társadalmi gazdaságtan abban a szerencsés helyzetben van, hogy a kapitalisztikus gazdaság fejlődésének különböző fokozatait egy és ugyanazon az időben tanulmányozhatja. A kapitalisztikus fejlődés rétegei nyugatról kelet felé terjeszkednek és ha a Levántéből vagy a Balkánról nyugat felé indulunk, a magasabb és magasabb fej-

lettség meg nem szakadó lépcsőzetén jutunk el az angol vagy az amerikai tőke magasrendű, szinte fél-kollektív formációihoz. A fejlődés legtöbb kérdése megoldást nyer ezen a vonalon, mint félreismerhetetlen tendencia, és úgy hisszük nem tévedünk, mikor a kereskedelem munkásainak jövőjét is e vonalon kutatjuk.

Kezdetleges viszonyok között a csekély kivétellel kicsiny és gyöngye üzemek konglomerátuma alkotja a kereskedelmet és pedig úgy a kiskereskedelmet, a mely közvetlen érintkezésben áll a fogyasztóval, mint a közvetítő kereskedelmet, a mely a kiskereskedőt látja el áruval. Az ilyen kezdetleges állapotban a kiskereskedelem tág teret enged az egyéni tulajdonságok érvényesülésének. Az eredmény tekintetében sok függ ugyan az üzlethelyiség helyrajzi fekvésétől és a vállalat tőkeerejétől is, de még több függ a vállalkozónak és segédszemélyzetének egyéniségétől, személyes ismeretségétől s a vevőkkel való „bánni tudásától”. A kiskereskedelemben az alkalmazott hathatósan emelheti a vállalat nyersjövendelmét, ha a vevőket személyesen ismeri, ha föl tudja ismerni, melyiknél milyen határig menjen az alkuvásban és ha föl tudja bennük kelteni a vásárlókedvet. Minél régebben van egy segéd alkalmazva, annál nagyobb mértékben tud ezeknek a követelményeknek megfelelni, annál nagyobb mértékben rá van utalva a főnöke és annál nagyobb fizetést kénytelen adni neki. Ha egy segéd, aki huzamosabban volt egy helyen alkalmazva, gazdát cserél, ez jelentékeny fizetésredukciót jelent a számára, mert ismereteinek egy része — az, a melyik személyekre és helyi viszonyokra vonatkozik — értéktelenné válik, kivéve, ha eddigi főnöke valamely versenytársához lép át, ez már inkább fizetésemelkedéssel jár. Itt tűnik ki legélesebben a kereskedelmi tevékenység azon sajátja, hogy nem anyagokra, hanem emberekre való hatás benne a lényeges. De ép ezért a kiskereskedelemben nyílt osztályharczról, sztrájkokról szó sem lehet, a főnök és az alkalmazott némileg egymásra vannak utalva; a vállalkozó nehezebben kap használható munkaerőt és az állásnélküli segéd nehezebben jut munkaalalkalomhoz, mint az iparban. A kisüzem uralmának idején az okok egész serege hat oda, hogy a főnök és az alkalmazott között fennálló érdekellentétet mérsékelje vagy eltakarja. Még a társas érintkezés is hozzájárul, hogy a kereskedősegéd ne ébredhessen proletár voltának tudatára. Ott forog a kispolgárság között, a mely főnöke vásárlóinak zömét alkotja és teljesen közéjük tartozónak érzi magát, a munkásosztály politikai jelszavai nincsenek rá hatással; — ha már politikára kerül a sor, rendszerint a kispolgári radikalizmus, vagy — a mi gazdasági szempontból körülbelől egyre megy — a felekezeti vagy nemzeti reakció zászlói alatt látjuk őt. Foglalkozásának polgári természetű győz bémunkás volta fölött, még azok is, a kikben fölbredt a proletár osztálytudat és az ipari munkássággal politikai és gazdasági közösséget vallanak: a társas érintkezés területén megmaradnak a kispolgárság körében. — Egyes, jobb értelmiségű kereskedősegédek, a

kik teljesen beleélik magukat a proletár gondolatvilágba és minden tekintetben a munkásság közé keverednek: rendszerint el is hagyják a kereskedelmet és más foglalkozás után néznek.

Kispolgári szellem — nagyvárosi hóbort és kicsinyes személyeskedés — uralkodik a kereskedősegek egyesületeiben is, a melyeket gyakran főnökeik felhívására alakítanak és a melyek teljesen ártatlan szervezetek, vagy, ha már tesznek valamit, inkább a munkaadó érdekét szolgálják, mint a kisipari segédszemélyzet egyletei a gyáripár kifejlődése előtt.

Ebben a kezdetleges állapotban a kereskedelem egyébként is sokban emlékeztet a kisipar viszonyaira. A közvetítő „nagykereskedelem”, a mely a kiskereskedőnek a tengerentúli és ipari czikkeket szállítja, még nem kíván nagy tőkebefektetést és az egyéni élelmes-ségnek tág teret enged. Az alkalmazott maga előtt látja az egyéni érvényesülés lajtorját. Ő is abban a viszonyban áll főnökével, a miben a kiskereskedőseged, ismeri összeköttetéseit, üzleti titkait; — az osztályellentét közte és főnöke között époly nagy, de nyílt osztályharczról még kevésbé lehet önálló szó, mint a kiskereskedősegednél.

Ezek a patriarchális viszonyok azonban megszűnnek a gyáripár felvirágzásával. A közvetítő nagykereskedelem érzi legelőször a fejlődés hatalmát. Az egymással versenyző iparvállalatok természetes törekvése, hogy a kiskereskedőkkel közvetlenül lépjenek érintkezésbe, mert így olcsóbban tudják a termékeiket a fogyasztókhoz juttatni, mint azok a versenytársaik, a kik közvetítő kereskedőknek adják el gyártmányaikat; — ez utóbbiakra a közvetítő kereskedő nyeresége is rásúlyosodik a versenyben. A gyáripár kifejlődésével mindig hangosabb lesz a nagykereskedők panasza, hogy a kiskereskedők elkerülik őket, nem veszik áruikat, hanem közvetlenül a gyárhoz fordulnak, mert ettől olcsóbban kapják. Csakhogy a gazdasági élet tökéletesebb és egyszerűbb formák felé törekszik és az ő logikája kérlelhetetlen; — a közvetítő kereskedelem megszűnik hasznohajtó foglalkozás lenni és a gazdasági küzdőtéren csak két tényező marad: a gyár, a mely termel és a kiskereskedő, a ki közvetlen érintkezésben áll a fogyasztóval. Csak a mezőgazdasági tömegáruk forgalma és a gyarmatáruk behozatala marad a közvetítő kereskedelem kezében. De itt is megteszi a magáét a verseny, a mely a gyáripár megindulásával egyre élesebbé válik, csökkenti a nyereséget és központosul irányba hajtja az üzemeket.

A közvetítő kereskedelem sorsát osztja a kiviteli kereskedelem is, csakhogy a fejlődés valamivel későbbi fázisában, mert az exportkereskedelem akkor kezd csak kialakulni, mikor a gyáripár keresztüljutott a kezdet nehézségein és termelőképesége a belfogyasztás határain túlment. Az exportkereskedelem kifejlődése a burzsoázia uralmának jelzőoszlopa és mikor az exportkereskedelem virágzik, akkor áll a burzsoázia hatalma tetőpontján. Mikor azonban az ipar a kapitalizmus magasabb formái felé közeledik, az exportkereskedelem las-

sanként kikapcsolódik a gazdasági élet gépezetéből, csak úgy, mint a belföldi nagykereskedelem és a funkcióit épügy, mint emennél, a nagyipar veszi át. Maguk a nagyipari vállalatok küldenek a kiviteli területekre utazókat és az exportkereskedő csakhamar azt veszi észre, hogy fölöslegessé vált, mert a fogyasztói megtalálták a termelőhöz vezető közvetlen utat.

Azt látjuk tehát, hogy a nagykereskedelem, a burzsoázia szülőanyja, a nagyipar dajkája: lassanként magától megszűnik, mihelyt a nagyipari vállalatok túlnőttek az individuális arányokon. Ez a jelenség önkénytelenül is eszünkbe juttatja a marxizmus tanítását, hogy a termelés akkor szakadt ágakra, mikor az elárúsításra való termelés kezdődött és mihelyt ez megszűnik, a termelés három főága is újból kell hogy egyesüljön. A nagykereskedelem hanyatlása egyike ama jeleknek, a melyek azt mutatják, hogy az elárúsításra való termelés korszaka vége felé közeledik. De azt az igazságot is föltaláljuk benne, a mit egy német theoretikus már egy generációval ezelőtt hangoztatott, azt mondván, „der sozialistische Teufel steckt schon tief im' Leibe der heutigen Gesellschaft.”

Kérdés azonban, vajjon a kiskereskedelemben is föllelhető-e az a tendencia, a mely a nagykereskedelem szemléleténél erre következtetésre jogosít?

A kiskereskedelemben két fontos jelenség jutott előtérbe az eddigi fejlődés folyamán: a fogyasztási szövetkezet és az áruház. A fogyasztási szövetkezet — vagyis inkább annak nagyarányú terjeszkedése — másodlagos jelenség; nem közvetlen terméke a kapitalisztikus fejlődésnek, hanem csak e fejlődés egyik okozatának, a munkásforradalomnak; ő maga e forradalom egyik életnyilvánulása, de a kereskedelemben legalább egyelőre még távolról sincs olyan forradalmi hatása, mint a kapitalisztikus fejlődés közvetlen eredményének, az áruháznak. Az áruház a nagyüzem összes előnyeit állítja szembe a kiskereskedelemmel: * az áruk nagy mennyisége, a munkamegosztás, a reklám azok a fegyverek, a melyekkel a nagytőke a fogyasztókkal közvetlenül érintkező kereskedelemben diadalra jut. Nyugateurópában most vívja harcát az áruház a kisüzemmel, az Egyesült Államok ipari vidékein pedig már túlsúlyra emelkedett. Mi csak nagyvárosban tudjuk elképzelni az áruházat — Amerikában pedig minden apró-cseprő vidéki központban áll egy-két áruház és a közönség inkább tesz nagyobb utat, csakhogy az áruházban fedezhesse szükségleteit, mert nagyobb választék, olcsóbb áruk állanak rendelkezésére, a kiszolgálás pontosabb és megbízhatóbb, szabott áruk vannak és egyenlő mértékkel mérnek minden-

* Az áruház maga is kiskereskedelmi („detail”) vállalat, mert a fogyasztóközönséggel közvetlen érintkezésben áll és az árukat tetszőleges kis mennyiségben bocsátja a fogyasztók rendelkezésére. A kiskereskedéstől csupán nagy méretei s a nagykereskedésekét is meghaladó áruforgalma különböztetik meg.

kinek, mert az áruházak — épúgy, mint a nagyipari vállalatok — a piac és a forgalmi viszonyok *átlagán* alapuló számítással jönnek létre.

Ha tehát a fogyasztószövetkezetektől eltekintünk, egyelőre még csak egyszerűen az üzemek koncentrációját állapíthatjuk meg a kis-kereskedelemben. De már ez a folyamat is kétségen kívül alaposan megváltoztatja a kereskedelmi alkalmazottak viszonyait. Az 1904-iki amszterdami kongresszuson Josephsohn, a németországi szociálista kereskedősegédék egyik vezetője, a helyzetet a következő határozati javaslatban vázolta:

A kereskedelmi alkalmazottak (üzleti, raktári és iroda-személyzet) gazdasági helyzete az összes államokban mindjobban koncentrációs kereskedelmi üzemek, valamint az ezzel kapcsolatos munkamegosztás folytán, a mely tanulatlan erőknél nagy számban való alkalmazását teszi lehetővé, mindinkább kedvezőtlenebbé alakul. Egyszersmind lehetetlenné válik, hogy az alkalmazottból önálló vállalkozó lehessen. Ezért a kereskedelmi alkalmazott megélhetése ma — bár a javak forgalomba hozásánál némely tekintetben más feltételek mellett működik közre, mint az ipari munkás a termelésnél — mindinkább a proletárhoz hasonlít, napról-napra bizonytalanabb és keresete mindinkább csökken. Minden ország kereskedelmi alkalmazottainak fel kell ismerniök, hogy a mai társadalomban a bérmunkások osztályához tartoznak, a mely a birtokosok osztályával mereven szembenáll. Továbbá a kereskedelmi alkalmazottaknak be kell ismerniök, hogy a kereskedelmi üzemekben a vállalkozóktól semmit sem várhatnak, hanem jobb munkafeltételeket *csakis a vállalkozók érdekei ellen való harc útján vívhatnak ki*. Ezt a harcot sikeresen csak oly szervezetek vezethetik, melyek a kereskedelmi alkalmazottakat fajji-, nemi- és valláskülönbőség nélkül egyesítik, *melyek az osztályharc alapján álló munkásmozgalomhoz csatlakoznak*, hogy ezzel közösen valamennyi bérmunkás érdekeiért síkra szálljanak.

Az értekezlet egy, a lényegét nem érintő módosítással elfogadta a határozati javaslatot. Ennek gondolatmenete azonban nem egészen korrekt. Fölismeri ugyan — igen helyesen — hogy a kereskedelmi alkalmazott nem valódi proletár és mégis a proletár osztályharc konzekvenciáját vonja le, a mennyiben figyelmen kívül hagyja azt az elemi igazságot, hogy valódi, kényszer-eszközök alkalmazó és eredményes gazdasági harcot a tőke ellen csak a valódi proletár vívhat, a ki a kapitalizmus szervezetén kívül áll. A kisiparos vagy a kisbirtokos anyagi helyzete a proletárhoz a legtöbb esetben épúgy „hasonlít”, mint a kereskedősegédé, mégsem alkalmasak a tőke elleni osztályharcra, mert tevékenységük, létük alapja az elárúsításra való termelés. Ezzel függ össze a kereskedősegédék tevékenysége is; nem következik-e ebből, hogy ez a proletárréteg is alkalmatlan az osztályharcra? Hiszen az emberek osztályok szerinti hovatarozandóságát és törekvéseik irányát nem anyagi helyzetük dönti el, hanem a társadalmi gazdaságban való szerepük.

Kell, hogy legyen a kereskedősegédnek valami lényeges oka arra, a mit cselekszik, mikor mindenben kispolgári tendenciáknak hódol. A kisiparos a reakcióhoz szegődik, mert ő a társadalom gazdasági

szervezetében dekadens, pusztuló jelenség. Ilyen kell, hogy legyen a kereskedősegéd is, a ki vele tart.

Az utolsó emberöltő tapasztalatai ráczáfoltak a Marx-féle *Verelendungstheorie*-ra. Az ipari munkástömegek — gazdasági harcz által — mindenütt emelték anyagi helyzetüket, ezt még Kautsky is elősmeri. Ismereteink mai állása szerint tehát általános helyzetének javulása jellemzi a valódi proletárt. A kereskedősegédnél fordítva áll a dolog; az ő helyzete az utolsó harmincz év alatt jelentékenyen rosszabbodott a nélkül, hogy osztályharczra szervezkedett volna. Ebben is a kispolgárral egyezik meg, nem a munkással.

Mondhatja ugyan valaki: a mit eddig nem tett, megteheti a jövőben. Az eddigi fejlemények azonban kevés kilátást nyújtanak erre. Az amszterdami határozat nem szabatos, a mikor a „tanulatlan erők nagy számban való alkalmazásáról beszél. Nem fejezi ki, hogy ez a körülmény mást jelent a kereskedelemben, mint az iparban.

A fejlődés tényleg egyre szaporítja azokat a munkaköröket, a melyeket tanulatlan erő is betölthet, de csak úgy, hogy a kereskedelmi vállalatoknál végzendő munkák nagy részét *megfosztja kereskedelmi jellegüktől*, mert kivonja őket az áralakulás mechanizmusából; egyszerű fizikai vagy szellemi munkává alakítja őket, *a melyek már nem föltételezik az árutermelést*.

A közvetítő kereskedelmet vizsgálva azt láttuk, hogy beolvad a nagyiparba. Alkalmazottai nagy részére ez nem jelent föltétlenül pályaváltoztatást, inkább csak hurczolkodást: a kereskedői irodából a gyári irodába. De a fejlődés itt sem hagy nyugtot a kereskedősegédnek, beállítja az irodába a telefont, az írógépet; a viszonyok fokozódó egyszerűsége sablonokat hoz létre: mindez munkaágakat teremt, a melyekhez csak írni, olvasni, számolni tudás és figyelem szükséges. Közben a gyárak fölismerik a verseny káros oldalait és kartellt kötnek. A kartell véget vet a szabad árai alakulásnak és a belföldi forgalomban nélkülözhetővé teszi a kereskedőt, főkép, ha úgy kötötték a versenyző felek, hogy közös eladási irodát állítanak föl és a termelés arányát egymásközött szabályozzák. Ezzel fölöslegessé válik az utazó is, az irodai munka túlnyomó része pedig egyszerű elszámolássá alakul át. Hatásában még sokkal forradalmibb az a változás, a mit az áruházak térfoglalása hoz magával. Az áruház alkalmazottja mindenekelőtt nélkülözheti a szakismeretet, mert az áruk nemük és eredetük szerint számos apró csoportba vannak osztályozva és az egyes alkalmazottnak csak egy szűken körülhatárolt osztálylyal akad dolga. Abban is különbözik az áruház alkalmazottja a kiskereskedő segédjétől, hogy az áralakulásra semmi befolyása nincs, mert az áruházban az ellenőrzés s a forgalom gyors lebonyolítása szükségszerűen megköveteli a szabott árakat. A szabott árak fölöslegessé teszik az alkudozó, az emberek kaliberét fölismerő raffináltságot, a személyi ösmeretséget pedig a reklám pótolja.

Fentebb, a kereskedősegéd bérének vizsgálatánál úgy találtuk, hogy az három elemből: az emberi átlagmunkaerőnek, a szakképzettségnek és a kereskedői ravaszságnak díjából van összetéve. Ezt a két utóbbi elemet a fejlődés kiselejtezi, és a kereskedősegéd díjazásának

$$e + t + r$$

képletéből csak az e marad meg, az emberi átlagmunkaerő díja, mert az áruházakban a tanulatlan munkaerő — a vezetés kivételével — teljesen megfelel a követelményeknek. S így a fenti példánkban fölhozott, havonként 160 koronával fizetett kereskedősegédnek az áruházban, ha nem tud vezető állásba jutni, 80 koronával kell megelégednie.

De ha így a fejlődés a javak forgalmában az előrusításra való termelés rendszeréhez nem kötött társadalmi átlagmunkát juttatja diadalra, abból bátran azt lehetne következtetni, hogy a kereskedősegéd leveti polgári jellegét, redukálja igényeit a tanulatlan munka színvonaláig és megmarad a forgalomban, mint tiszta proletár. Okvetlenül vannak ilyen esetek is, de a gyakorlat fejleményei túlnyomó részben az ellenkezőt mutatják; a kereskedősegéd nemcsak mint fogalom, hanem saját személyében kiselejteződik a forgalomból. Az irodákban a gépírók, számtisztók, pénztárosok egyre jobban veszélyeztetik a férfiak keresetét. De ez semmi ahoz a felforduláshoz képest, a mi az áruházakban végbemegy, a hol a kereskedősegédek csak mint csoportfőnökök maradnak meg, a személyzet legnagyobb része pedig előrusítónőkből áll. A hol az új viszonyok rést nyitnak a kereskedelem régimódi épületén: tüstént behatol a *munkásnő*, hogy kiszorítsa a kereskedősegédet.

A női munka térfoglalása a kereskedelemben hasonlíthatatlanul nagyobb arányú, mint az iparban. Az ipar nagy átlagában a nők száma még a legfejlettebb iparállamokban sem haladja túl a férfiakét, sőt elmarad mögötte; nem is lehet másképp, mert az ipar az egész városi lakosságot foglalkoztatja, a természet pedig a két nemet egyenlő számban hívja életre. De vannak egyes iparágak, pl. a vasipar, a melyekhez csak férfiakat lehet használni, míg viszont más iparágakban, a melyek nem igényelnek nagy erőfelfejtést, pl. a szövőiparban, a női munkások csaknem teljesen kiszorították a férfiakat, mert a kereslet-kínálat szabad érvényesülése a könnyebb munkákat a nőknek juttatja. A kereskedelem minősítetlen munkái is ilyen nőknek való könnyebb munkák és mivel a kereskedelem a városi lakosságnak csak aránylag csekély részét foglalkoztatja: a munkakínálat nem respektálja a társadalmi gazdaságtan beosztásait és a kereskedelmet is úgy kezeli, mint egy könnyebb erőfelfejtéssel járó iparágat, annál is inkább, mert a pusztuló középosztály megtermi a munkásnőknek azt a rétegét, a mely a kereskedelem által nyújtott munkaalkalmat társadalmi előítéleteinél fogva is előnyben részesíti.

Tanulatlan férfimunkásokat, mint előrusítókat az áruházak, még az esetben sem alkalmazhatnának, ha nem lenne döntő körülmény a

női munkaerő olcsósága, mert a közönséggel való érintkezés könnyedebb formáit az előbbiek semmiesetre nem hozzák magukkal, elsajátítani pedig nehezebben tudják, mint a munkásnők. Csak nagyobb testi erő-kifejtést kívánó kereskedelmi ágakba, pl. a fűszer- és vaskereskedésekbe nyomul a tanulatlan férfimunka, hogy saját színvonalára süllyeszze a segédek bérét.

A kereskedősegéd pedig nem bírja igényeit a női munkadíj színvonaláig leszállítani. A kereskedői tevékenység munkadíja jóval fölötte áll a tanulatlan férfimunka átlagbérenek, pedig a női munka bére még ennél is alacsonyabb. Következésképpen a kereskedősegédek közül csak a magasabb szaktudással rendelkezők maradnak meg, mint csoport vagy osztályfőnökök, magasabb fizetéssel, — a többi kiselejteződik. Németországban a *Warenhaus frage* jelentős napi kérdés s a kereskedősegédek ezrei járnak állás nélkül.

Mi történik ezekkel? A régi társadalom dekadens rétegeinek közös gyűjtőmedenczéje: a gyülevész proletariátus (Lumpenproletariat). A kereskedősegédek tényleg nagy hajlandóságot mutatnak arra, hogy elzúlljenek. Ha a kisiparos megbukik, tanult ipari munkás lesz belőle. A kereskedősegédnek azonban nincs mestersége. Itt mutatkozik proletár voltának hátránya a valódi kispolgárral szemben.

Szükség van tehát egy olyan proletármozgalomra, a mely a kiselejteződő kereskedősegédek a zúllástól megmentse és átvezesse az ipari proletariátusba.

Az amszterdami kongresszus határozata nem állítja föl ezt a követelményt. E helyett — a mennyire kissé homályos szövegezéséből kivehető — a munkaadók ellen vívott gazdasági harczzal kíván jövőt biztosítani a kereskedősegédek számára.

A kereskedősegéd azonban csak *mint proletár* várhat jót a jövőtől, *mint kereskedősegéd*, saját létföltételeinek összezsugorodására, sőt pusztulására lehet elkészülve. Ha az árutermelés kezd túlemelkedni az individuális arányokon és végéhez közeledik: lassanként ki kell vesznie minden oly formációnak, a mely az árutermelés gyermekkorából ered, mint a kisiparnak, a kereskedelem mai alakjának és ezzel együtt az árutermelés sajátos kétnemű szülöttjének: a polgári foglalkozású proletár kereskedősegédnek. S a kereskedősegéd, mint az árutermelési princípium hordozója, tényleg hanyatlik ezzel együtt és a marxizmus egyik érdekes induktív bizonyítéka, hogy a gyakorlatban ezt kétséget kizáró módon ki lehet mutatni.

Ez a hanyatlás állítja a kereskedősegédet egy csatasorba mindazokkal, a kik a gazdasági haladás ellen küzdenek. A mint a kisiparos küzd a nagyüzem ellen, úgy küzdenek a kereskedősegédek ott, a hol polgári alapon álló egyesületekbe tömörültek a nagyüzemmel összefüggő női munka ellen. Küzdelmük eredménytelensége alig lehet kétséges, a gazdasági fejlődés mindaddig a nagyüzemnek adott igazat és a mint a kisipart könnyű szerrel legyűrte a nagyüzemnek félelmetes

ereje, úgy fog végezni a kereskedősegédek gyöngécske erőfeszítéseivel. Igaz, hogy ez utóbbiak kész szövetségekre találnak az áruházak versenyé ellen küzdő kiskereskedőkben, de világos, hogy ezekkel egyesülve sem tudják a haladást hátrafelé fordítani. Németországban a forgalmi adók, a túlságba vitt egészségügyi rendszabályok stb., a melyektől a kispolgári reakció az áruházak pusztulását várta: apró szekatúráknak bizonyultak, a miket könnyedén átlépett a fejlődés. Bizonyos azonban, hogy a fejlődésben álló kereskedelem osztályharcában megvan a hajlandóság arra, hogy mint a kiskereskedőknek és segédeknek az áruházak ellen irányuló reakciós hadjárata öltön testet. A kereskedősegéd létföltétele a kiskereskedelem, tehát ennek védelmében találkozik főnökövel. A kereskedősegédek polgári egyesületeiben ez az érdekkapocs mindinkább kifejezésre jut, következésképp ezek a szervezetek passzív tértelenségben töltik napjaikat, mint hű kifejezői a kereskedősegéd tehetetlenségének, a ki polgári létföltételek pusztulása és proletár elnyomása által egyaránt üzelve, reakció és szocializmus által egyaránt vonzatva mint Buridan számára éhen pusztul a két szénacsomó között.

A kereskedősegédek osztályának történelmi tragikuma ez, a melynek árnyéka befödi a kereskedősegédek szocialista szervezeteit is, a mennyiben ezek a segédeknek a főnökök ellen való nyílt gazdasági harcot propagálják. Ez az osztályharc — föltéve, hogy létrejönne — a milyen mértékben használna a kereskedősegédeknek, ugyanolyan mértékben siettetné az üzemek koncentrációját. Az ipari munkásnak nincs ettől mit félnie, de a kereskedősegédek osztálya megszűnik a kisüzem bukásával. Ez az osztályharc tehát képtelenség, de ki van zárva létrejövetele is, mert a társadalom egy tagja sem képes olyan cselekedetre, a mi osztályának hivatásával ellenkezik. Darwin ama tanítása, hogy a természetben a fajok csak olyan életműszerekkel és olyan fegyverekkel rendelkeznek, a melyek eredetükkel és életmódjukkal összhangban állnak: teljes érvénnyel bír a társadalom egyes osztályaira is. A kereskedősegédek az individuális áruterelés talaján nyerték létföltételeiket, ezek a létföltételek tehát ellenszegülnek minden szociális ténynek, még ha az önvédelem parancsolja is azt. A kereskedősegéd nem anyagot munkál meg, hanem társadalmi kisajátítást végez: következésképp nem ért semmi produktív anyagi munkához, pedig csak ez képvisel mindenütt egyaránt értéket. Társadalmi funkciójából az is következik, hogy állása helyi viszonyokhoz van kötve és bizalmi természetű. Míg tehát a kiskereskedelem virágzik, a jobb fizetés köti őt állásához, mikor pedig hanyatlik: az a veszedelem, hogy elveszíti a főnökök bizalmát és elzúlik. Hiányzik tehát nála az a függetlenség, a mely a nyílt osztályharc első föltétele és a mely a valódi proletárnak, a társadalom egyedüli termelőjének és eltartójának mint kitüntetés s a jövő záloga jutott osztályrészül.

A szocialista kereskedősegédek szervezetei mintha sejténék, hogy

a kereskedősegédek külön szempontjából történelmi hivatásuk nincs; programjuk reformkövetelésekben merül ki, a melyek alkalmasak arra, hogy az elmúlás fájdalmait enyhítsék, de nem elegendők ahhoz, hogy egy osztály létalapját tágítsák és jövőjét megalapítsák. A kereskedelmi alkalmazottak jogviszonyainak rendezését követelik — hosszabb fölmondási időt, — kedvező üzleti záróidőt, a vasárnapi munkaszünetet, kötelező aggkor, baleset- és rokkantságbiztosítást stb. Mindeme pontokért azonban inkább azok társadalmi propagálásával küzdenek, mint valódi osztályharczczal, mert ez utóbbinak nincsenek kényszereszközei. Az ipari munkásság bojkottja illuzóris eszköz, mert nem pusztán a kimondáson fordul meg, hanem végre is kell hajtani. Ehhez az egész munkásosztály érdeklődése szükséges, s ezt csak olyan munkásréteg keltheti föl, a mely nem csupán kis részében, hanem teljes egészében együtt érez és együtt cselekszik az összmunkássággal. Az a mondás, hogy a munkás csak önmagától várhatja szabadulását, nem csak az összmunkásságra vonatkozik, hanem a munkásság egyes csoportjaira is.

A szociálista kereskedősegédek szervezkedése nem gazdasági természetű szakmozgalom, hanem a kereskedősegédek értelmesebbjeiben és elnyomottabbjaiban öntudatra ébredő proletárnak politikai jellegű mozgalma. Mint proletármozgalomnak igen üdvös és fontos hivatása van: a fejlődésben kiostálódó kereskedősegédek átvezetni az ipari proletariátusba. Ebben az irányban a szóban forgó szervezetek már érték is el eredményeket ama pusztá tény következtében, hogy tagjaikból kiirtották az előítéleteket és fölkeltették bennük a produktív munka becsülését. Ennek a hivatásnak teljes tudatára fog azonban vallani, ha a kereskedősegédek szociálista szervezetei ott, a hol az ipar fejlettebb, állásnélküli tagjaik részére az ipari munkásság segítségével tanműhelyeket fognak fölállítani.

Előrelátható, hogy a kereskedősegédek szociálista mozgalma a legtöbb helyen együtt fog haladni az áruházak személyzetének szervezkedésével, de ez még nem jelenti, hogy e kettő egybetartozik, sőt egybeolvadása inkább káros, mint hasznos, mert az áruházi elárúsítónő: munkásnő, a munkája egyszerű fizikai vagy szellemi munka, díjazása a tanulatlan női munka bére, ő maga valódi proletár, a kinek nincs semmi veszíteni valója. Noha a javak forgalmában működik közre: époly kevésbé lehet őt kereskedőnek mondani, mint pl. a vasúti teheráru-raktár alkalmazottját. Mozgalma rendelkezik az egyedüli kényszereszközzel: a sztrájkkal, a mint hogy érdekei, mozgalmanak szükségletei semmiben sem különböznek az ipariaktól. Közte és a kereskedősegéd között tehát ellentétek vannak, s az egyiknek okvetlenül háttérbe kell szorulnia, ha együtt szervezkednek.

Érdekes, hogy a kereskedősegédek szociálista mozgalma a művelt Nyugat régi, fejlett iparral bíró államaiban aránylag gyöngébb, mint a keleteurópai agrárállamokban. Ezekben az országokban a kiskereske-

delem dominál, de ennek területe túl van tömve többé-kevésbé életképes üzemekben. Ennek oka, hogy a kisipar itt épügy tönkremegy, mint az iparállamokban s azonkívül a mezőgazdasági válság is tömérdek apróbb vállalatot tesz tönkre és a piac megtelik foglalkozás nélküli polgári egzisztenciákkal, de nincs nagyipar, nincs fejlett fogyasztás, a mely teret adna nekik a megélhetésre. Ezek szaporítják a félig életképes kiskereskedéseket, a melyekben virágozik a tanonczenyésztés. Ezért a mezőgazdasági államokban éles a verseny úgy a kiskereskedések, mint a kereskedősegédek között és az utóbbiak bér- és munkaviszonyai rohamosan hanyatlanak, különösen az olyan üzletágakban, a melyek nem kívannak nagyobb szakképzettséget és így nyílt teret nyújtanak kisebb üzletalapításokra. Ezekben az üzletágakban, például fűszer, bőr, lisztkereskedésekben, a segédek díjazása csaknem a tanulatlan munka béérének színvonaláig süllyedt. A kereskedősegédek ilyen rétegeiben könnyebben előtér a proletár osztálytudat és inkább hajlandók erélyes cselekvésre. Valószínű, hogy a szociálista kereskedősegédek programjának egyes pontjai az agrárállamokban fognak legelőször megvalósulni.

Mindezeket összevetve, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a szociálista kereskedősegédek szervezetei — ellentétben az amszterdami határozat szellemével — csak az esetben teljesítik hivatásukat, ha mozgalmuk nevelő, proletárjellegét fölismerve, ennek fejlesztésére helyezik a fősúlyt, nem pedig a gazdasági harcra, a mely következetesen végigküzdvé, — előbb-utóbb vagy tönkrejuttatja, vagy a reakció mocsaraiba vezeti őket. Igaz ugyan, hogy az a folyamat, a mely a kereskedősegédet a javak forgalmából mindenütt és teljesen kiküszöböli, hosszú évtizedekig, esetleg századokig tarthat. De ez nem szabad, hogy megtévessze a gyakorlat embereit, mert az osztályok azokat a tényezőket, a melyek jövőjüket determinálják, már születésüknél magukban hordozzák és egy osztály sem alkothat magának olyan jelent, a mely jövőjével ellentétben állana.

A mi a kereskedelem jövőjét illeti: a jelenkor gazdasági életének két formációjából lehet rá következtetni: az egyik a tröszt, a másik a fogyasztószövetkezet.

A fejlődés eddigi irányának logikai folyományaképpen a trösztrendszer megszilárdulásával az ipari államokban várható, hogy egyes trösztök keresni fogják a fogyasztóközönséggel való közvetlen érintkezést és maguk állítanak föl áruházakat, a melyekben saját gyártmányaikat bocsátják olcsó áron a közönség rendelkezésére. Az ilyen áruházak alkalmazottai tulajdonképpen iparvállalatok munkásai és külsőleg is megszűnt minden különbség köztük és az ipari munkások között.

A fogyasztószövetkezetek az iparúzó külföldön a tagok százezreit, sőt millióit számlálják, — közülök egyesek oly hatalmasak, hogy nemcsak saját áruházakat, hanem saját gyárakat is tartanak fenn tag-

jaik számára. Annyi bizonyos, hogy a fogyasztási szövetkezetek alkalmazottainak nem akad dolguk áralakulással, tehát ezek sem kereskedők.

A fejlődés egyik útján az áruházak a termelő vállalatok kezébe kerülnek, a másik úton a fogyasztók kezébe. Az egyik oldalon az egységesült termelés lép közvetlen érintkezésbe a fogyasztókkal, a másik oldalon a fogyasztás egységesül, hogy közvetlen érintkezésbe léphessen a termelőkkel. Azonban a fejlődés mindkét irányának egy a végeredménye: a kereskedelem és ipar, a termelés s a fogyasztás egyesülése.

Dániel Arnold.